

Vitéz Ferenc

Mindig az alkotó szellemnek van igaza

Szemponatok és adalékok Tamási Áron publicisztikájának olvasásához

(Bertha Zoltánnak ajánlom)

I. „Ajánlom magam...”

Aki Tamási Áron szépprózai (és színműírói) munkásságát ismeri, bizonyára nem lepődik meg, ha kezébe kerülnek publicisztikai írásai. Fölfedezheti bennük, hogy nemcsak az irodalom, hanem az újságírás területén is hadat üzent az arisztokratikus szemléletmódnak – rendhagyó transzpozíciójában például egyszerre önigazoló, ironikus és kritikus szándékkal hangoztatta, hogy a székely a szó legjobb értelmében vett arisztokratája a magyarnak –, és hadat üzent egyúttal a magyarkodásnak, értve ezen a múlt sallangos ígését és a hamis népieskedést. Féja Géza egy 1935-ben írott portréjában (*Beszélgetés Tamási Áronnal, a székely költővel*) az egyetemesség-igényt és a szociográfiai mélyrétegek ismeretét (avagy „az irodalom szociális arcát”) egyformán Tamási jellemzőjének gondolta, s megtermékenyítőnek a székely hagyomány feltörő összellejét benne.

A Tamási-publicisztika áttekintése meghaladja a dolgozat kereteit, sőt, még a két világháború közötti első időszakának újságírói szerepvállalását és annak tanulságait is nehéz volna összegezni. Azonban az 1928-as közírói „székfoglalója” a *Brassói Lapok*ban (illetve bekapcsolódása az őstehetségekkel kapcsolatos vitákba) jó alkalmat kínál arra, hogy megfogalmazzunk néhány szempontot Tamási Áron újságcikkeinek újraolvasásához (noha itt is csak a válaszadás szerény kísérletét tudjuk közreadni). Ezek a fölvetések pedig a következők: Hová helyezhetjük Tamási publicisztikai életművét, vajon milyen kontextust teremt újságprózájának a színpadi művek sora vagy a szépirodalmi oeuvre? Mennyire jelentős tényező újságírói szemléletében, téma-választásában és nyelvhasználatában székelysége? Hogyan élte meg és közvetítette cikkeiben az elszakíttóság traumáját és az együvé tartozás élményét? Az erdélyi (székely) élménykör és ismeretanyag hogyan szervesült a magyar műveltségbe? Milyen volt írói (újságírói) viszonya a közülethez; szükségnek vagy inkább kényszernek érezte-e a politizáló író státuszát? Teljes szellemi életrajzának elkészítését mennyiben segíti az író Tamási, az újságíró Tamási, valamint az interjú- és portréalany? A szépíró-publicisták önmeghatározásának mindig része a sajtóviszonyok értékelése is (lásd Jókaitól és Mikszáthtól, Adyn és Móriczon keresztül, Móra Ferencig). Milyen képet rajzol Tamási Áron a korabeli magyar sajtóról?

Az író felelőssége Trianon után még erősebb, különösen, ha székely magyar író. Ez a státusz kötelezettségeket ró az emberre: egyszerre kell védeni és felmutatni az erdélyi magyar érdekeket és értékeket, illetve elhelyezni azt az európaiság keretei között. A *Ragyog egy csillag* című regénye megjelenése után Tamási azt nyilatkozta – az *Időszerű írói vallomás* című cikkben –, hogy az európaiság számára nem más, mint érték és szellemi magatartás. „Az értéket mindenekeelőtt a művészi forma adja meg, a szellemi magatartást a nemes mondanivaló.” A nemes mondanivaló ugyanakkor a kemény kritikát is megtűri: aggódva figyelmeztette az ifjú nemzedéket a falusi néppel való közöségteremtés szellemi és lelki kötelességeire.

Egy 1937-es interjúban azt fejtette ki – a *Független Újság* munkatársa közvetlenül a Tamási által szervezett és elnökölt, a nemzet együvé tartozását erkölcsi parancsként is hirdető, a romániai magyarság problémáit középpontba helyező Vásárhelyi Találkozó után kérdezte őt –, hogy az író eleve a legérzékenyebben reagál mindenre, „ami az embert általában és külön-külön az egyéneket érinti”. Törekedhet ugyan arra, hogy kivonja magát a politikai természetű hatások alól, de minél inkább író, ez annál kevésbé fog neki sikerülni. „Egyetlen megoldás csak az volna, ha idegrendszerét és lelki akaratát odadobja azoknak a politikusoknak, akik nem tartják helyénvalónak azt, hogy az író politizáljon.” S ez nemcsak író-, hanem közember (s hétköznapi ember) voltát is tönkretenné, nem beszélve a szellemi autonómia lelket pusztító feladásáról. Az író ráadásul nem úgy politizál, ahogyan egy politikus, és ha tisztán szépirodalmi eszközökkel nem tud olyan hatást gyakorolni a társadalomra, mint amelyet szeretne, akkor is megmarad a szellemi természetű – erkölcsi magatartásából fakadó – közéleti szerepvállalásnál.

A maga írói és szellemi eszközeivel politizáló Tamási Áron közíróként az *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok...* című vallomásos vitacikkével debütált, noha mikor ezt a cikkét a *Brassói Lapok* 1928. június 30-án közölte (teljes címmel: *Ajánlom magam: Tamási Áron vagyok, s mint új tanú érkeztem a gyergyói „ügyekkel” kapcsolatban*), már volt bizonyos publicista múltja. Novellái 25 éves korától, 1922-től kezdve jelentek meg, s amerikai útja után, 1926-tól vállalt újságírást Erdélyben: a kolozsvári *Újság*, majd az *Ellenzék* munkatársa volt. Írásai jelentek meg továbbá a *Pásztortűz*, a *Keleti Újság*, a *Vasárnapi Újság*, a *Híd*, a *Mai Világ* és az *Erdélyi Helikon* hasábjain is. Az *Ajánlom magam...* című publicisztikai szöveget (műfajilag szerzői vezércikket) a *Gondolat és árvaság* című kötet jegyzeteiben Nagy Pál a közíró Tamási „születési okmányának” tekinti, hiszen ezzel a cikkel kezdődik érett, szókimondó publicisztikai munkássága. Az igazi publicisztikai elismerésre sem sokat kellett várnia: a *Brassói Lapokban* 1933. májustól önálló rovata lett *Tiszta beszéd* címmel – ennek keretében az erdélyi kisebbségi állapotok szociográfiai mélységű bemutatására törekedett. S már 1929–33 között is bekapcsolódott a brassói szerkesztőség munkájába, mellette az *Erdélyi Helikonban* jelentek meg irodalmi cikkei és recenziói; rendszeresen írt a *Bukaresti Lapokba* és a *Magyar Hírlapba*. A *Brassói Lapok Tiszta beszéd* rovatában 1933. május és 1934. jú-

nus között összesen 18 írása jelent meg, s ugyanezt a rovatjelzést viselte (a *Bukaresti Lapok*ban közölt 1932-es cikkein kívül) a Vásárhelyi Találkozó kezdeményezésének tekinthető *Cselekvő erdélyi ifjúság* című cikksorozata is 1936-ban.

A publicisztika Tamásinál részben az irodalom szolgáloja, másrészt az irodalmi-nál közvetlenebb ösztönzés eszköze volt. Mindaz, amit a *Székelly Homérosz* tanulmánykötetében Bertha Zoltán írt az *Emberi szavak* című, a Tamási Áronnal a húszas évek végétől készített beszélgetéseket, interjúkat, portrékat, s az író vallomásait összegyűjtő kötetet ismertette, föltárva egyúttal az alkalmi megnyilatkozások egész írói karaktert jellemző sajátosságait, érvényes lehet publicisztikai attitűdjére is: játékos derű, szelíd tréfa, igazmondó komolyság és életszeretet; a legapróbb tényközlést is varázsos atmoszférával átszínező kifejezőmód. „Egyszerre tempós, kiegyensúlyozott, harmonikus fogalmazásritmus, akár a részleteket is számba vevő komótos előadásmód, s villódzó utalásokat, képzetkapcsolásokat szikráztató értelem- és érzelemfrissesség, üde szellemesség bujkál vagy kanyarog a mondathajlatokban, szófordulatokban. [...] A megnyilatkozások stílusa – a személyes vagy hétköznapi témákat érintő gondolatközléseké is – valóban mindig világos, áttetsző, lekerekítő jellegű – egyszersmind lényeglátó rámutatásokból és megnevezésekből kerekedik arányosság, harmonikusság.” S az érett gondolkodót, a közírót jellemzi a logikusan építkező értelmi rendszer is – melynek érveléséből nem hiányozhat a kollektív lelkület érzelmi reflexió-sora vagy a személyesség hitelesítő ereje sem –, a kedélyes szemléleteség és a súlyos sorskérdéseket feszegető tételek megfogalmazásának egyensúlya.

A fönt említett *Tiszta beszéd* rovatindító (és címadó) tárcája egyrészt Mikszáth parlamenti karcolatainak ironiába ágyazott kritikájára, még inkább Móra Ferenc könnyesen csillogó humorára emlékeztet, s mindezt abban a sajátos, Tamási Áron-féle mesemondásban, a humor frappáns és bölcselő poézisével gazdag epikus példázatban tálalja a szerző, amelyben tündéri realizmusa is növekedett.

Bécsi látogatásáról beszámolvá jegyezte meg, hogy ott az emberek is csak „majdnem igaziak”. „Sokszor az volt az érzésem, hogy ezek a bécsiek unott arccal és fáradt lábakkal nem a hivatalokba, vagy ügyes-bajos dolgaik után mennek, hanem egy nagy nemzeti csarnok felé, ahol egymás után szoborra fognak valamennyien változni.” S baj van az udvariasságukkal is, amire az István-templomban, ebben a valaha látott „legszebb és legnagyobb versben” jött rá. A főpap kiejtette lila sapkáját a kezéből, s mivel senki nem akart segíteni, maga nyúlt le érte. „Hát ebben az egész templomban csak egyetlen udvarias bécsi volt, s az is egy főpap, aki felemelte magának a sapkát” – zárta a fanyar ízű anekdotikus jelenetet Tamási, majd komorabb témára váltott. Az ebéd utáni szivar füstjében egyszerre a magyar sorsot látta kavarni, magyar tragédiánk példáját, mert „amióta Európában vagyunk, elrontott szivarjait mindig megfizettette velünk a német. S mi mindig megfizettük.” Az író és a koma egyként hallgatott – nemcsak a trianoni trauma fuldokolt e hallgatásban, hanem a kuruc bujdosósíralom és az aradi bitók

hosszan vetülő árnyékának fájdalma is benne lüktetett –; és Tamási keserű iróniával jegyezte meg, hogy „talán jobb lesz hallgatni most is, mert ha Bécsben nem is vertek meg a németek, de annál inkább megverhetnek itthon”. Lám, még a hallgatásban is bátorság van, s ha finoman, ha példázatok mögé rejtve, ha humorba ágyazva, akkor is szót emelt az író nemzete ügyében, az alkalmi publicisztikában is a veretes irodalmi eszközöket alkalmazva.

A *Brassói Lapok*ba beköszönő „fiatal székely író” – „akit mindig megkérdez bajában a Nép”, s „aki meg is hallja, amikor kérdezi őt bajában a Nép” – úgy látta, hogy közvetlenül Trianon után az erdélyi magyar sajtó hivatásához méltó módon bátor volt, mert „a fejbe ütött és elszédült magyarságot öntudatra ébresztette”. Az erdélyi magyar sajtó munkatársai pedig „kiváló, lánglelkű embereink voltak, akik nem voltak gyávák megütni ezt a hangot, és vállaltak mindent, ami érheti őket ezért magyar részről. A magyarságnak azon részéről, amely behunyta a szemét, hogy délibábot lásson, és amely vénasszonyok módjára pityergett, vagy gyenge vándormadarak módjára az őshazába költözött, ha megzavarták ebben a délibáb-látásban.”

Noha Tamási irodalmi orientációjában és stílus eszközeiben is meglehetősen távol állott Krúdy élő örökségétől, úgy tűnik, hogy ebben a gondolatban mégis mintha Krúdy 1922-es *Fájó szív országa* című a Trianon-trauma ellen gyógyírt kínáló kommentárjának felvetését folytatná. Krúdy Gyula az elsők között cserélte föl a keserűséget az elkeseredettek csüggedést oldó vigaszával, s annak ellenére, hogy Magyarország térképi formáját a „fájó, kihagyogató szív” alakjához hasonlította, inkább bátorított, s – itt sem felejtve el fölemlegetni a régi Magyarország önmegettartó ideáját – éppen az erdélyi példát idézve szólított a tétlen önsajnálathelyett a tettekre. „A gyengeség, a fejvesztettség, az oktalan siránkozás nem volt soha otthon Magyarországon – fogalmazott Krúdy. – És nem vehet erőt rajtunk most sem a balgatag kétségbeesés, amíg a lelkünkben él a Régi Nagy Magyarország, amíg nem akarjuk elfeledni testvéreink arcukat, amíg a szívünk dobogásában halljuk olykori városaink, megyéink nevét, amíg emlékszünk erdeink illatára, vizeink pompás ízére, országutaink poros kanyargására, régi határaink szentségére.”

Néhány év távlatából visszatekintve, Tamási máris hőskorszaknak minősítette az erdélyi magyar újságírásnak ezt a rövid periódusát, amelyben a sajtó nem akart pityeregni, és nem menekült a délibáblátásba, majd engedelmeskedve a szónoki gondolatritmus retorikai követelésének: máris a hősöket hiányolta; a sajtó általános állapotrajza pedig éles kontraszthelyzetet teremtett az újabb hatásos publicisztikai-retorikai fordulatnak, mellyel a *Brassói Lapok* nép melletti elkötelezettségét, a vigasztalás égő, szent hitét szólíhatta meg az író.

Lássuk azonban röviden, milyen képet festett Tamási Áron a húszas évek magyar sajtójának állapotáról! Az újságírásban azért nincsenek hősök, mert „nagy, üres ürügyek alatt jöttek a jelszavak, elsősorban a politikai jelszavak, amelyekkel bölcsességgel

takaródzva egy színre és egy hangra hoztak látszólag mindent, és akartak hozni mindenkit. Lassankint minden magyar újság és minden magyar újságíró ezekhez az érdekeltségekhez kötötte magát. Újságjaink elsősorban anyagi vállalkozások lettek ebben a mi sorsunkban, ahol csak a hősiesség, a szív és a lélek menthet meg minket.” Ez a fajta „egy-hangúság”, az érdekeltségekhez kötődés tehát korántsem új a média világában, nem kevésbé riasztó az újságírók kiszolgáltatottsága, amit Tamási maga is egzisztenciális közelségből élt át. S látta maga körül azokat a többre hivatott újságírókat, akiknek a lendülete és bátorsága megtört lapjuk (lapjaik) anyagi és ideológiai érdekeltségei miatt, és megérezte ennek önfeladáshoz vagy szellemi ellaposodáshoz vezető fenyegetését. Jóllehet, az író megérti, hogy az egykor „hős lelkűek” és „félvér tanúk” számára is fontos a kenyérkereset, mindezt azonban „nem érti talán a Nép”. S ezt máról holnapra még a Tamási által ünnepeelt égő és szentlelkű fiatal székely Kacsó Sándor *Brassói Lapok*ban elhelyezett publicisztikái sem orvosolhatják önmagukban.

Kacsó 1927 novemberétől volt a lap munkatársa, és első írása *Csizmadia székely Balogh Tamás* címmel jelent meg. A Kacsó Sándor és a *Brassói Lapok* kapcsolatát bemutató esszéjében Ambrus Attila leszögezi, hogy a székely elem hangsúlyozása fontos volt Kacsó szerzői felfogásában, akinek hamarosan – Tamásihoz hasonlóan – a transzszilván irodalom népszerűsítésére is alkalma nyílt a Benedek Elek által szervezett irodalmi estélyen. (Itt találkozhatott a közönség az új erdélyi magyar irodalommal, Benedek Elek és Kacsó Sándor mellett Tamási Áronnal, az „őserejű székely novellistával”, Szentimrei Jenővel, Farcádi Sándorral, „a legerdélyibb hangú költők egyikével” – Tamási erre az estre hivatkozott cikkében.) Ambrus utal rá, hogy Kacsó önéletrajzi regényében idézte föl a *Brassói Lapok* 1927 októberében közölt álláspontját, melyben megfogalmazták, hogy az újság „nem hivatalos, hanem hivatásos lapja a magyarságnak”, s nem kell mesterségesen identitást változtatnia (utalva a Magyar Párt holdudvarába került *Keleti Újságra*). Ez az irányelv tulajdonképpen az 1895-ben újraindult *Brassói Lapok* vezérelve volt: „Lehetőleg kerülni fogjuk az olyan kérdések feszegetését, amelyek elválasztják egymástól magyar társadalmunk tagjait, ellenben keresve keressük és örömmel tárgyaljuk azokat, amelyekben a szívek találkoznak, ellenezni fogunk minden olyan intézkedést, intézményt és alakulást, amely a magyarságot pártokra osztaná, ellenben igyekezni fogunk a netalán felmerülő ellentétek kiegyenlítésére.”

A fiatal újságíró ugyan élesen és bátran kiállt a székelyek mellett a megfogható valóság föltárásában és a Gyergyót sújtó gazdasági állapotok ellen, viszont Tamási érzése szerint a szívek találkozásának, a lelkekben fekvő székely valóságnak még így sem volt megfelelően erős szószólója. Nos, erre a szerepre ő maga is vállalkozott, annak a tavaszi irodalmi estnek a tanulságait levonva, amelyet Benedek Elekkel rendeztek Gyergyószentmiklóson és Csíkszeredán. Alig több mint fél ház fogadta őket, s Tamási a székely sors szívszorító példáját látta abban, hogy „mintegy 120 embernek beszélt Benedek Elek abban a városban, amely az ő meséin nőtt fel”. A pusztító érdektelenség, a kicsi-

nyes vetélkedés, az anyagi érdekfeltés mellett azonban ott van a Gyergyó fölött lebegő önzetlen, sőt önfeláldozó lélek is: míg a gazdag bankár pénztárcája zárva maradt, „egy szegény, kezdő fiatalember 4000 lejt adományozott annak az írói árva gyermeknek, akinek a jövője érdekében jártunk, egyéb nemes céljaink között”. (1927 őszén kezdődött, s 1928-ban is folytatódott azoknak a műsoros esteknek – felolvasóesteknek – a sorozata, amelyen Sipos Domokos árvájának a segélyezésére gyűjtöttek.)

Kacsó az irodalom és az újságírás kapcsolatáról, szerkesztői felfogásáról önéletrajzi visszaemlékezésében így írt (idézi Ambrus Attila): „A napilap az olvasók eseményéhségének és hírszomjúságának a kielégítését vállalja. Az irodalom pedig nem esemény vagy csak akkor válik érdekes híryanaggá, ha az ügyes újságíró azzá avatja. [...] Hacsak nem tudja beleolvasztani írói készségét olyan féle irodalmi műfajokba is, amelyeknek a napilapokban is van keletje. Keletje azért, mert végül is ezek adnak súlyt a hírlapírásnak, s tekintélyt a lapnak azzal, hogy a lényegében semleges hírközlést az olvasótömegek nevelésévé, társadalmi állásfoglalássá, politikai erővé nemesíti. Ilyen elsősorban a publicisztika...”

Ezekkel az elvekkel a *Brassói Lapok* a „társadalmi állásfoglalás agorájává vált”, s különösen megnőtt a társadalmi elkötelezettségű publicisztika és riportírás jelentősége. Ebben a közegben Kacsó a székelyföldi riportjaival hívta föl a figyelmet magára, s természetesen ellenségeket is szerzett. Ilyen eset volt, amikor a gyergyószentmiklósi bankok ügyleteiről írt tárgyilagos tényfeltáró riportot. Magyar bankár és pártpolitikus indított támadást a *Brassói Lapok* ellen, s egyebek közt ezért állt ki Tamási Áron a lap, a fiatal újságíró és a székelység mellett, a pénztőke és a magyar nemzeti érdeket eltipró merkantilista attitűd ellen.

Kacsó egyébként nem felejtette el a kiállást, ősszel már ő és a mellé szegődött erdélyi írók – Benedek, Szentimrei, Makkai – védtek meg Tamásit és a *Szűzmáriás királyfi* című regényét Szabó Dezső támadásaival szemben; sőt, éles kritikai csörte zajlott ez ügyben Benedek Elek és Szabó Dezső között is. Tamási Áron maga ekkor nem kapcsolódott be a vitába, 1933 decemberében azonban fölidézte Szabó Dezsővel való személyes megismerkedését, és már a cikk felütésében bírálta egyúttal az író-publicista körül kialakult irodalmi közhangulatot – tudniillik, azért gyanús minden Szabó Dezsőről szóló írás, mert „vagy megbúvást lehetett sejteni az oroszlán oldalába, vagy éppen magának az oroszlának ráuszítását más nemes vadakra”. E kép továbbgondolásaként Tamási önmagát is a „nemes vadak” közé sorolta, hiszen a róla való írás személyes oka lehetett volna akár a nevezetes asszó, mikor „feldühítvén őt, elejébe dobták a *Szűzmáriás királyfit*, hogy széjjelmarcangolja”, majd ismételt kritikai élt vélünk fölfedezni az irodalmi csörték szereplőivel szemben ama megjegyzésben, miszerint tollat ragadni azért illett volna, hogy „őszinte írás essék róla”.

Ez a szándék s a reá fölnézni vágyó gyermeki büszkeség akkor sem tompult, mikor „éppen imádkozás közben, leköpött engemet a kép” – visszhangzik Tamási keserű fáj-

dalma. Tamási Áron Szabó Dezső-jellemzése a férfiaság, sőt, az irodalmi férfiaság köré épült föl. Ez a metafora szolgáltatta aztán a furfangosan árnyalt, intelligenciája miatt talán még kegyetlenebb viszontválasz lehetőségét. A nagy szellem mellé szegődő mostoha sors érzékeltetésében Tamási is finoman megbökölte a bántót: az alkotó, a nagy, a fényűző szellemből talán éppen a tengely hiányzik, „amely szilárdan tartaná a világitó szellemet”. S Szabó Dezső irodalmi férfiaságának elevenébe hágott a befejező mondattal: „Nőnek kellett volna születnie, hogy a legnagyobb lehessen”.

Említettük, hogy a mikszáthi örökségben gyökerező, Móra Ferencre jellemző anekdotikus elbeszélésmód¹ nem állt távol Tamási Áron tárcastílusától – ennek nyomaival találkozunk az imént idézett tárcában is –, hozzászólásaiban (jegyzetiben és kommentárjaiban) azonban az elbeszélői megszólalást mind gyakrabban veszi át a retorikai funkciók tudatos alkalmazása. Ugyanakkor a gondolati alapokra helyezett szigorú szerkesztést gyakran szétfeszíti az érzelmi érvelés ereje; s vezércikkeiben nemegyszer – így itt is – Tamásira jellemző vonás lehet Ady lelkesült, pátosztól sem mentes, szabadversszerűen áradó, elcsukló és fel-felbuzgó, kiáltványosan expresszív (lásd példaként Ady *Az Élet szobra* című, Rodin *Gondolkodójáról* írott párizsi cikkét) publicista beszédmodora. Jól igazolja ezt a „beköszönő” s védelmező cikk alább idézett néhány, biblikusán magasztos, már-már szakrális áhítatú részlete is:

„Éljen a székelly Nép!

Emberi életnek szebb célja nem lehet, mint küzdeni azokért, akik magukra maradtak. Szóval és tollal, öregén és fiatalon harcolni azokért, akiket kihasználnak és elvetnek.

Akik állnak a földön két fáradt lábbal, és nincs senkijük, csak néha az Isten.

És ezt a tömeget rendszeren úgy hívják: Nép.

S ezek között nem utolsó a székelly. Érdemes küzdeni érte, és érdemes sok mindent feláldozni érte, s boldog legyen az, aki a legtöbbet áldozhatja.

Ez a legtöbb pedig az Élet.

[...] A mi generációnk új felfogással jön, és új célokért jön, és új utakon jön.

[...] Nem hanyatlás a mi sorsunk, hanem növekedés.

¹ Tamási Áron a szépíró Mórát kevésbé ismerte – a róla szóló, 1934-ben írt emlékezésében úgy fogalmazott, hogy újabb művészi fortélyokat nem tudott ellesni tőle –, viszont Móra Ferenc halálával a legnagyobb vesztesnek a magyar újságírást tartotta. Móra „igazi otthona, bölcsességének és tudásának legügyesebb kicsiholója, népi derűjének és írástudásának legigazibb kőtblája a vasárnapi Magyar Hírlap harmadik oldala volt. Sokan, sőt seregen olvastuk ezeket az ünnepi cikkeket, s nekem olyankor úgy tetszett, hogy virágos alföldi mezőben fekszem, s a fejem felett megjelenik szürbe öltözve, fején a derű kalapjával, kezében az igazság botjával és a lábán a mese csizmáival Móra Ferenc.” Az említett tárcastílus a többi között Móra *Magyar Hírlapban*, illetve a *Világban* megjelent vezércikkeket jellemezte, s akár Tamásinál: gyakran itt is nehéz eldönteni, hogy tárcáról vagy kommentárról van-e szó, az irodalmi közlésmódot és az aktuális mondanivalót ugyanis egyiküknél sem korlátozhatták a sajtóműfaji határok.

És nem apadás, hanem táborba ömlés, amely a termőföldek felé fog mindenképpen hömpölyögni, s a termőföldek népéhez, mert ott van a mindenkori fundamentum.

Gondolkozni kell rajtunk.

És gondolkozni azon, hogy:

mi a Nép kapuja előtt őrségben állunk, és vigyázunk arra, hogy meg ne csalassék. Mi mindenkit szeretünk, mert tudjuk szeretni a saját fajtánkat. Mi békességet akarunk mindenkivel, aki Erdélyben lakik, mert közös a sorsunk. Mi kiáltunk mindig, amikor veszély fenyegeti a Népet. Mi nem tartunk mással, csak vele örökké, mert nem hajhászunk egynapos vagy kéthetős örömeiket.”

A harcos szónok aztán a programcikk kiáltványos hangnemét hirtelen költőivé szelídíti, hogy fölcsillanjon az a Tamásira jellemző poétikai erő, mely a költői képet a székelly nyelvi fordulatokban is minduntalan fölparázsló humor aranyfedezetével formálja vitális beszédaktussá: „S mindezek mellett igazán mondom: nagyszerű nép a székelly. Tele van sok drága, babonás kinccsel, és játszik az értelme, mint a fúrge madár. Nem érdemli meg tehát, hogy alávalónak szóljuk; és nem érdemli meg azt sem, hogy bocsorban járjon, ha már egyszer kikopott belőle.”

Nem érdemli meg tehát a negatív sztereotípiákat, ellenben megköveteli, hogy mindenki tegyen érte, aki tud. Tamási Áron is a „szébb, nyugodtabb, derűsebb jövőbe” tekintett, ott látta magát és a székellyeket is, megbékélve a többi néppel. Újságíróként ugyan nem érte be szépírói önmagát, azonban izgalmas szint hozott a magyar publicisztikai életbe a maga egyszerre lírai zsongású és epikusan áradó, megelevenítő és mozgósító beszédmódjával.

Jól illusztrálta egyúttal, hogy a publicisztikában miként válhat a magánügy közüggé, a személyes élettapasztalat hogyan formálódhat át az igazságkeresés narratív keretévé. Érdemes ennek az attitűdnek a megvilágításához felidéznünk az őstehetségekről szóló vitával kapcsolatos hozzászólást, illusztrálva azt az „erdélyi gondolatot” is, hogy az igazság egyszerre erkölcsi, kulturális és érzelmi kérdés.

II. Tamási Áron és Móricz Zsigmond az őstehetségekről

A Nemzeti Szalon öt termében rendeztek 1934 augusztusában jelentős visszhangot kiváltó Szent István napi kollektív kiállítást a magyar paraszt-festők és szobrászok munkáiból. A *Budapesti Hírlap* 1934. augusztus 25-i száma *Őstehetség és fogalomzavar* címmel közölte Németh László cikkét (gondolatait *A nép Eötvös Kollégiuma* című írásban folytatta). A cikk több hónapon át tartó vitát robbantott ki (mások mellett Féja Géza, Szerb Antal, Veres Péter, Makkai Sándor, Szekfű Gyula hozzászólásával). Tamási Áron *A magyar őstehetségek problémái* címmel írt reflexiót, a szöveget pedig a *Budapesti Hírlap* szerkesztősége az alábbi jegyzettel közölte: „Az őstehetségek sorsának formálásáról megindult vitában ma Tamási Áron, a kivételes tehetségű író kér szót. Tamási

si Áron maga is abból az osztályból származik, mint azok az »östehtések«, akiknek bemutatkozója ennek az anekdotának különös időszerűséget ad. Tamási Áron így biztos kézzel tapintja meg az egész problémakör lényegét és az általa felvetett gondolatot, valamint megállapításai nagyon alkalmasok arra, hogy a vita termékenységet növeljék, fő kérdéseit pedig pontosan tisztázzák.²

Németh László úgy vélte, hogy az östehtesség „ott lézeng az elhagyott világ és a meg nem hódított között, és hazátlan lesz, nyugtalan és sérelmeibe boldogtalan”. Súlyosnak látta a problémát Tamási is, ráadásul az személyesen érintette: a cikk és a sok hozzászólás (kérdés és felkiáltás) „mind úgy hatnak reám – fogalmazott –, mintha valaki ritka hegyes szerszámmal ott birizgálna engem, ahol az életem legérzékenyebb idegszájai összefutnak. Olyan embernek, aki nemcsak faluból való, hanem apjának, nagyapjának és egész visszamenő nemzetségének a sorsát is cipeli, és ez a sors szigorúan és kiáltóan egy osztálynak a sorsa, s éppen a szóban forgó osztályé, nehéz úgy hozzászólni a felvetett kérdéshez, hogy az csupán serkentő és vidámító legyen.”

Tamási Áron már az elnevezéssel is vitatkozott, abban a hatalom által irányított közfelfogás bélyegét látta, mely a művészeket (egyáltalán az alkotótevékenységet) fölöttébb gyanúsnak találja. Az író tisztában volt azzal, hogy a sajtó: hatalom, illetve azt is érezte, hogy a hatalom a sajtón keresztül befolyásolni tudja a közvéleményt. Az uralkodó hatalom szemében „minden igazi alkotó tehetség gyanús” – írta Tamási, akinek az érvelése máig s messzemenően helytálló: „Joggal azért, mert az alkotó tehetségnek rendszerint önálló véleménye van nemcsak a könyvet és a festett képet illetően, hanem politikai és társadalmi kérdésekben is. És nem érzi kötelességének, mint a hivatalból elismert írók és művészek általában, hogy a megromlott társadalmat, annak igazságtalanságait és osztályelnyomó állandó kedvét feltétlenül meg kell rögzíteni és fenntartani. Azt sem érzi kötelességének, hogy haladó társadalmi törekvéseknek és új művészi formáknak ellene szegüljön.” A hatalom szempontjából tehát jogos ez a gyanakvás, viszont az író szerint általános érvényét tekintve egészében hamis a hatalom hozzáállása, tudniillik, „az emberiség történelmében még mindig az alkotó szellemnek volt igaza, és a hatalomnak, amely nem támaszkodott az alkotó szellemre, csak átmenetileg, vagy addig sem”.

Tamási „csúfolódásnak” vélte a névadást. Szerinte „az östehtesség csupán lehetőség. Egy olyan állapot, amely alkotó léletté válhatik szerencsés körülmények között, de a leggyakrabban nem válik azzá, hanem romboló és kártékony léletté. Nagy és veszélyes

² A *Gondolat és árvaság* című, Tamási Áron 1923–1935 között megjelent esszéit, cikkeit, útirajzait és riportjait közreadó publicisztikai kötet (2000) jegyzetei fölrajzolják a filológiai hátteret: *Budapesti Hírlap* 1934. szept. 16. 54. évf. 109. sz. 6. A teljes szöveg a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségi jegyzete nélkül megjelent a *Brassói Lapokban*, ...*Ha egyszer megtörténik az a csoda, hogy az írókat nem fogják bolondnak tartani...* címmel (1934. szept. 23. 217. sz. 10.). Újraközlve: *Tiszta beszéd* (278–285.) és *Jégtörő gondolatok* I. kötet (453–458.).

az út, amelyen keresztül az 'őstehetségek' -ből egyszerűen tehetség lesz. A tanuláson és a tudáson kívül jellem és hősöknek való hit kell ahhoz." Sértő a szó, mert akiket ezzel illetnek, azokat kuriózumként mutogatják. Pedig „a költő, aki tanulatlan, kóválygós és tehetséges, nem kuriózum, hanem szomorú látvány. Az egyszerű festő, aki népi mi-volta ellenére is művészi és befejezett képet fest, nem csodabogár, hanem természetes megnyilatkozása egy népnek, amely festőtehetségeivel és írótehetségeivel együtt várta és még mindig várja az időt: az ő idejét. És a népi bokréta és a daloló csokor, lányok és legények egybefűzve, csak arra jó, hogy kiszűrje a városi szemet. De mielőtt kiszúrná, már megvakítja, mert hamis képet ad a magyar faluról és a népről.” Az író továbbá attól is félt, hogy ez a módszer még árt is, mert a népből kihozható „komoly és kollektív szellemi értéket” veszélyezteti.

Németh László a nevelés mellett tette le a voksát, amelyhez az Eötvös Kollégiumot, illetve a rádió útján való felvilágosítást ajánlotta. Ha megvalósulna Féja Géza elképzelése („minden praktikus tudomány elsajátítására alkalmas felszereléssel és mintagazdasággal” létesített népfőiskola), ugyan kiválogatódhatnak a tehetségek, de félt, hogy a különböző érdekszövetségek maguk mentségeként mutogathatnak majd a kezdeményezésre, Tamási szavaival: „... mindent megtettünk, kihalásztunk a népből minden tehetséget, felemeltük az egész műveletlen osztályt, és részesévé tettük annak a sok jónak, amely pedig csak minket illette meg!”

Józan helyzetértékelésére vall, hogy Tamási Áron – Szerb Antal hozzászólására reagálva – a középosztály és a parasztság közötti különbséget nem gondolta eltüntethetőnek sem egy népi Eötvös Kollégiummal, sem népfőiskolával. Ugyanis nem a népből való őstehetségeket kell csak fölemelni, hanem az egész népet. Azt is, „aki nem a festészetben őstehetség, se nem a versírásban, hanem esetleg a mezőgazdaságban, a politikában, a szervezésben, a vallási kérdésekben vagy akár a gyermeknemzésben!” – A kultúra nem választható külön sem a gazdaságtól, sem a politikától, és szoros összefüggésben van az erkölcsi állapotokkal. Az „őstehetség” mint kulturális aranyfedezet értelmezésében, illetve az őstehetség jelentésének kiterjesztésében Tamási a Móricz Zsigmond által megfogalmazott alapelveket vallotta.

Móricz egyébként szintén bekapcsolódott a jelenséggel kapcsolatos értelmezési vitákba. *Őstehetségek* címmel tartott rádióelőadást 1934 szeptemberében a naiv művészekről, és számos írásában tette mind élesebbé a naiv művészek (őstehetségek) egyik lényegi vonását: a hozott, ösztönös, veleszületett tudást.

A magyarországi naiv képzőművészekre 1923-tól irányult jelentősebb figyelem, Benedek Péter „földműves-festő” 1923-as (majd 1928-as) kiállítása után. Festészete „elbírija a legszigorúbb mértéket is” – írta róla Mihályfi Ernő a *Magyarországban*. „Az istenért, fel ne fedezzék!” – idézte ugyanitt Vaszary öt évvel korábbi félelmét: nehogy elveszítse romlatlanul bájos naivságát, jellemző erejét, dekoratív érzékét és mesélő kedvét. 1934. augusztus 19-én Móricz is cikkezett a Nemzeti

Szalon kiállításáról. Az autodidaktákat illető őstehetség címkét érvényesnek tartotta a képzőművészet határain túl is (vizsgálta a jelenséget az irodalomban, a paraszt-írók példáján át): a gazdasági életben, a politikában és a történelemben vagy a tudományokban. Móricz okfejtése megelőzte Tamási kételyeit, s figyelmeztetett rá, hogy a szó nem a műveletlen emberben is meglévő tehetségre utal, hanem azokat a zseniket minősíti, akik a kortársak és a történelmi vetélytársak fölé nőnek a maguk terén és foglalkozásában: „Minden nagyság őstehetség – írta Móricz Zsigmond –, mindenki, aki az emberiség élére kerül, és egymaga átvilágít a teljes emberi nem tudásával és jövőbe látásával, tekintet nélkül arra, hogy milyen viszonyban volt az iskolával, vagyis a már addig elért tudásnak apró adagolásban való beletömítésével.” Napóleont nevezte Móricz őstehetségnek, mert noha igen sokan végezték el a brienne-i katonai iskolát, de csak egy lett közülük Napoleon. Edisont, mert csaknem az analfabéták közül emelkedett a feltalálók élére. Homéroszt, „mert két nagy eposzában, az Iliászban és az Odüsszeiában oly végtelen költői kiteljesedést produkált, mintha minden lehetséges és elképzelhető egyetemes műveltetésben lett volna része.”

Móricz továbbá a művelt és iskolázott, illetve az iskola nélkül, a maga erejéből magasra jutott tehetségek között is határt vont: „Őstehetségnek mondják azért azt a húsz-harminc festőt és szobrászt, akinek éppen most van kiállításuk Budapesten, s erre a kiállításra csak azon az alapon jutottak be, hogy nem végeztek semmiféle festői iskolát, sőt még eleminél több taníttatásban sem volt részük.”

A naivok amúgy nemcsak a modern művészet új jelképrendszerének lettek elválaszthatatlan részei, de meghatározó volt a szerepük a századelő új vitalista életfilozófiájának kialakításában is. A művészet mítoszteremtő funkciójának felismerésével az európai civilizáció sokat hangoztatott válságának, a kulturális tradíció megroppanásának, a konvenciók kiszikkadásának vagyunk tanúi – ezért az új életfilozófia mellett a naivoktól a vizuális nyelv felfrissítését is remélték. Ez a felfrissítés nem mást jelentett, mint az emberben eleve meglévő alkotóerők kiaknázását. A „vissza a természethez” rousseau-i gondolatát pedig a „vissza a tiszta forráshoz” életszemléletévé alakította a népművészetre jelentős mértékben támaszkodó magyar szecesszió, mely egyttal az őstehetségek előtt is megnyitotta az utat. Értelmezésükben nem valamilyen tanulási folyamatról van szó, hanem mintakövetésről és ideálválasztásról.

Móricz szerint sem lehet nevelni az embereket, hiszen a művészi képesség veleszületett adottság. Ugyanezt a véleményét fogalmazta meg (hónapokkal a kollektív kiállítás előtt) az irodalmi őstehetségekkel foglalkozó cikkben, a *Magyarország* 1934-es, március végi számában. „De az irodalmi megindulás alapja nem a kultúra, hanem a lélek effektusa. Kultúra csak annyira kell az írónak, hogy felszabadítsa a lelkét. [...] Irodalmi szakképzés nincs. Az irodalomban, mint minden művészetben, a tehetség maga töri az utat, s hozza a kincseket a mélyből. Az író ott kezdődik, amikor az ember elfelejti azt,

amire az iskola tanította. Mennyivel könnyebbe lehet ez a 'zseniális' parasztnak, mint az egyetemet végzett kultúremlernek."

Móricz Németh László *Sznobok és parasztok* című (a „népi-urbánus” vitában fontos helyet elfoglaló) cikkére reagálva írta, hogy nem a műveltséget, hanem a lelki effektust kell a paraszti alkotások mögött keresni. Németh László arra figyelmeztetett, hogy a paraszt tehetségnek is ugyanúgy meg kell járni a kapaszkodókat, mint a nem parasztnak, „s végül is nem a parasztság, hanem a képesség, készség és munkabírás számít”. A népből érkező tehetségeket inkább ösztönözni kell a kibontakozásra, segíteni kell tájékozódásukat. „A tájékozódás a nagy népeknél fényűzés, a kicsinyeknél életösztön. A paraszt-mitológia épp ezt az ösztönt szibbasztja el” – vélekedett Németh László. S Móricz interpretációját szintén érdemes idézni, mely szerint „a kultúra nem egy zsák ismeretömeg, amit át lehet talicskázni a határon, hanem kígyóbőr, amit ha valaki felvesz, meg is kell benne tanulni mozogni, 'ízlést, etikettet, gondolkozásmódot' elsajátítani”. Önmagában tehát nem elég sem a tehetség, sem a hozzá rakott ismeret. Móricz a szorgalom és alázat meglétének is nagy jelentőséget tulajdonított. A *Peches kor* címmel a *Pesti Napló*-ban közölt cikkben megfogalmazta, hogy fontos a műveltség, de nem tekinthető az iskolában megszerezhető tudásanyag következményének. A műveltséget az iskola önmagában nem adhatja meg, a többlet megszerzése az író magánszorgalmának az eredménye.

Németh László nagyszerű élelslátását bizonyítja annak felismerése, hogy végül is „két sors közé került” emberekről beszélhetünk. A naivok oly módon szeretnének kitörni a közösségből, hogy az ahhoz kötődő szálak mindegyikét megtartják, s ez valamelyik oldalon újabb sérüléseket fog okozni – tehetségük vagy közösségük bánja. Az östehetségek felemás helyzetével a jelenség modell volta miatt foglalkozott többet a sajtó is. Móricz, több cikke, rádióelőadása után, 1935 októberére jutott el az *östehetség* szó teljes értelmezéséhez, festőpéldával világítva rá a naiv képző- és a népművészet közötti rokonságra. Káplár Miklós emlékkiállításának megnyitóján ezt mondta: „Östehetségnek szokták nevezni azokat az egyszerű, rendszerint szántó-vető embereket, akik valamilyen belső ösztönzés folytán ecsethez vagy agyaghoz nyúlnak, és meglepő dolgokat teremtenek a maguk primitív technikájával. Ezek az östehetségek voltaképpen az ősművészetnek tanítványai. A népművészet éppen úgy megállapította a maga sémáit, mintáit, beszédnyelvét, mint a kulturális művészet. Aki a falusi életben nyúl a művészet szerszámaához, az azokból a vonalakból, mintákból és stílusokból indul ki, amit a gyermek őriz a falu életében, gyermeki nemzedékről az új nemzedék veszi át a hajdan felnőttek tudományát képező művészeti beszédmodort.”

A fiatal Tamási Áront mélyen fakadt lelki rokonság kötötte az érett Móriczhoz – anekdotikus dokumentuma ennek az *Egy csevegés története* című (1955) emlékező Tamási-tárca –, éreztetvén, hogy ritkasága még jelentősebbé teszi az emberi szót. S az egyszerű külső mögött lappangó „nemes kultúrlelket” érezték mindketten. Móricz a

földműves-festő Benedek Péterben szintén ezt a finom rezdülésekre is érzékeny őserőt fedezte föl. S míg a festő portrét készített Móriczról, az író is formálta a maga portréját: „Mint egy szőlőmunkás, aki metszőkéssel megy végig a szálakon, s minden ágbogát megnéz, mindent letisztogat, ami fölösleges. Mint egy festőmunkás, akinek csodálatos lelki élete van az egyszerű külső alatt és nemes kultúrrelke. Tele érzéssel, aggodalommal, fájdalommal és bölcsességgel. [...] Az Isten adott valamit az embernek: egy kis fényt abból, ami őt betölti. Ez a kicsi fény, ha kigyullad, istenné teszi az embert.”

Németh László vitaindító gondolatsora az őstehetségek képzéséről, fejlesztéséről egyértelműen azt célozta, hogy a „két sors közé került” emberek kapjanak egy olyan otthont, amellyel nehéz életkörülményeik között is összeköttetésben maradhatnak, amely kollégiumban a frissen felfedezett „parasztzsenik” gondos szellemi továbbképzést kapnának. A nép „Eötvös intézete” Móricz szerint is szép terv volt, de – Tamási Áronnal egyetértve – úgy vélte: „ahhoz, hogy minden gyermeknek a zsenijét elérje a közkultúra áldásos hatása, mást nem lehet tenni, mint emelni az általános közoktatást és emelni a néprétegek általános jólétét. A zseni olyan, mint a rádium. Végtelen kis mennyiségben van elrejtve a tömegben.”

Mint Benedek Péternél, ezeknek a rádiumfényeknek kell fölgyulladniuk. Akkor nemcsak a festészetben vagy az irodalomban, hanem a gazdaságban és politikában, a kultúrában és nemzetgyarapításban is nagyot alkothatnak. S így lesz igaza a szellemnek: ha alkot. – Mert csak az alkotó szellemnek van igaza.